

Újabb költészetünk antológiája*

Tomán László

Nem először történik meg, hogy amióta vajdasági vagy jugoszláviai magyar irodalomról beszélünk, valaki kötetbe gyűjti költőink alkotásait. Irodalmunknak már eddig is több antológiája volt, ezek azonban többnyire prózai és költői munkákat is tartalmaztak (*A Mi Irodalmunk Almanachja*, *Téglák*, *barázdák*). Megjelent egy vers-antológiaszerű könyv is (*Kalászosok*), de csak a szuboticei magyar költők műveit ölelte fel. Egyetlen antológiánk, amely eddig egész területünk költőinek alkotásait tartalmazza, Csuka Zoltán *Kévéje*, 1928-ban jelent meg. Bori Imre könyve az elmúlt másfél évtizedre terjed ki, ez a tizenöt év pedig rendkívül fontos korszaka irodalmunknak.

Ebben az időben nálunk több irodalmi mű jelent meg, mint valaha, az alkotók száma tekintélyesen megnövekedett. Háborúságok verték fel az irodalmi élet csendjét, voltak egyéni fellendülések, kitörések, lázadások, tarka lelkesedés és keserű hallgatás. Önmagáé lett e táj irodalma, de megszűnt tájirodalom lenni. A sokféle hatás, amely érte, s a visszahatások, melyeket az áramlatok, események, körülmények kiváltottak, állandó mozgásban, változásban tartják irodalmunkat, lehetővé teszik, hogy minden irányba hallassa szavát, megakadályozzák, hogy önmagába zárkózzék vagy hogy csupán egy irodalom függvénye legyen; helyzetünkéből eredően, irodalmunk kapcsolat lehet irodalmak, kultúrák és népek között, szellemi égtájak között, mégis megőrizheti önállóságát, s evvel igazolhatja létének jogát.

Ha irodalmunknak ilyen helyzetét ismerjük, világosabbá válik Bori Imre vállalkozásának jelentősége és az, hogy ez a könyv lehetett volna dokumentum is, üzenet, jeladás rólunk — a világnak.

* Vajdasági ég alatt. A jugoszláviai magyar költészet antológiája. Válogatta és a jegyzeteket írta: Bori Imre. Szerkesztő: Juhász Géza. Forum kiadás, Noviszád, 1960.

Mindennél többet mondhat egy antológia tartalma, azok a művek, amelyeket az összeállító felvett könyvébe. Még csak tárgyilagosság sem szükséges ahhoz, hogy egy antológia sikerüljön. Az összeállítónak nem kell tekintettel lennie se személyekre, se irányokra, se nézetekre. Két dolgot azonban elkerülhetetlennek tartunk: a történelmi hűséget és a következetességet. Nem lehet egy antológia a véletlen és talán a szeszélyek szülöttje. Biztos alapokon kell nyugodnia, s meg kell állnia helyét az ellenkező vélemények kereszttüzeiben. Bori antológiája, sajnos, nem felel meg teljes egészében ezeknek a követelményeknek. Mintha az összeállító a rendelkezésére álló alkotásokból pillanatnyi hangulatok hatása alatt válogatta volna ki az anyagot, melyet könyvébe sorozott, mintha nem azt akarta volna mondani: ilyenek vagyunk, erre vagyunk képesek, hanem csak: vagyunk. Magából az összeválogatott anyagból és a válogatásban alkalmazott mérték jellegéből ez tűnik ki.

Bori Imre bevezető írásában a maga szemszögéből felmérte költőink munkásságát és igyekezett szintetikus képet alkotni költészetünkről. Az előszó abból a megállapításból indul ki, hogy mai költészetünk gyökeretlen, hogy nincsenek hagyományai. Bori tétele két szempontból nem helytálló. Először is nem vette tekintetbe, hogy a világirodalom, s főleg az újabb jugoszláv irodalom hatásán kívül meglátszik költészetünkön, főleg nyelvén és stílusán, az a hatás, amelyet a magyar irodalom, a magyar költészet gyakorolt rá. Gál László költészete elképzelhetetlen részben a két háború közötti magyar költők nélkül, és elképzelhetetlen nyelvében, kifejezési formáiban a magyar népköltészet nélkül. Ács Károly vagy Fehér Ferenc költészete sem volna olyan, amilyen, ha kizárnánk a modern magyar költészet befolyását. Mindegyik költőnk műveiben pedig ott találjuk, nyelvükbe ágyazva, a magyar irodalom hagyományát, azt a nyelvet, amelyet hétszáz éven keresztül formáltak, csiszoltak a magyar költők. Nem közvetlen hagyományok ezek, és főleg nyelvek, de tagadhatatlanok és elkerülhetetlenek.

Hagyományaink másik ere a két háború közötti vajdasági magyar irodalom. Arról mi nem tehetünk, hogy azok az írók, akik az első világháború előtt itt születtek, vagy itt éltek egy ideig, elmentek tőlünk. Nem áll azonban Borinak az a tétele, hogy „ők (ti. azok a költők, akik itt születtek vagy itt éltek) sem vittek életreszóló, költészetüket befolyásoló emlékeket a mi vidénkünkről”. Nem vonatkozhat ez például Kosztolányi Dezsőre, akinek néhány nagy költeményében élnek a bácskai emlékek, gondoljunk csak *A szegény kisgyermek panasza*ira, vagy *A bús férfi panasza*ira. De vitt innen költői emlékeket, többek között Juhász Gyula is. Ami a két háború között itt termett, az nem volt olyan jelentéktelen, hogy, mint Bori Imre tette, tizennégy sorban elintézhetnénk, különösen nem olyan megállapításokkal, hogy „költészetük epigon költészet volt”, „elvágyódtak innen Pestre, a táj kietlen volt számukra”. Tudjuk, hogy voltak és alkottak itt művészek, igazi egyéniségek, s ha elvágyódtak, volt rá okuk, de volt-e, van-e olyan költő, álmodó, aki egyszer, valahonnan, el nem vágyódik máshová. S nem Szenteleky Kornél, a Bori által megtagadott két háború közötti irodalmunk központi alakja írta-e a következő sorokat: „Az igazi írónak élnie kell a mában. Bele kell kapaszkodnia az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába... Rá kell mutatni a fekélyekre, a lázító igazságtalanságokra, azokra a gonosz akadályokra, amelyek a jobb, a tökéletesebb holnap elé fekszenek. Már nem lehetünk többé a közönség szórakoztatói. Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S akkor nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni kötelességünk.” Arról az irodalomról, amely egy ilyen program jegyében élt, Bori azt mondja, hogy „nem tala-

junkból szökkent, hanem idegen égtájak virága volt". Van-e értelme versek egész sorát idézni, hogy az ellenkezőjét bizonyítsuk? Csak fel kell lapozni a régi folyóiratokat, lapokat, könyveket, s meggyőződhetünk, mennyire téved Bori. De ez még mind nem elég. Mai költészetünkről azt mondja Bori: „Rövid életű és hagyománytalan mégis. Múltja nincs, csak jelene és leginkább jövője van.” Az, hogy „múltja nincs”; lapidáris, de a legkifejezettebb tagadása minden hagyománynak. Azt hiszem, az a hűsz költő, aki bekerült a kötetbe, műveivel (de talán irodalmi nézetével is) legjobb cáfolata Bori álláspontjának. Nem lehet, nem szabad elvetnünk semmi jót, ami volt, márpedig volt. Olyan költőt, mint Ács Károly, a múltban valóban nem ismertünk itt. Úgy még soha senki nem nőtt ki közülünk, mint ő. Az is biztos, hogy Gál László csak most, de nem mindjárt a háború után, hanem az ötvenes évek végén, találta meg önmagát és lett nagy költő. Fehér Ferenc költészete is egyedülálló. Ilyen egyéniségeink még nem voltak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ami előttünk volt — az szürkeség csupán. Ha általános irodalmi vonatkozásokról beszélünk, a hagyományok fennállása — és két háború közötti irodalmunk egyenes folytatása! — még szembeszökőbb. Hisz Herceg János, Szirmai Károly, Majtényi Mihály és mások a háború előtt indultak. Költőink közül Gál László, Debreczeni József, Laták István szintén az elvetett korszakban léptek irodalmi porondra. Elvághatjuk-e a kritika elvakult ollójával írónk fejlődésének fonalát?

Nem irodalmi kategorizáció, ha a két háború közötti íróinkról megállapítjuk, mint Bori tette, hogy „polgárok voltak.” Polgárnak lenni társadalmi kategória, s mint ilyen nem befolyásolhatja valakinek az irodalom értékskáláján elfoglalt helyét. Felesleges a világirodalom ún. polgári írónak hosszú sorával érvelni. Világos, hogy az osztályhovatartozás nem növelheti, de nem is csökkentheti az írói értékeket. Azonkívül közismert, hogy régebbi írónk nem voltak egytől egyig polgárok.

Könyvének előszavában Bori Imre költészetünknek avval a periódusával is foglalkozik, melyet szólamköltészetnek szoktunk nevezni. Tíz évvel ezelőtt az ún. szólamköltészetet Bori éles szavakkal ítélte el. Ezúttal is több helyes megállapítást tesz róla, de nem tudunk egyetérteni avval a tételével, hogy „a szólamok akkor, azokban az időkben kétségtelenül jogosultak voltak...” Elsősorban azt kell megjegyeznünk, hogy ez nem is Bori eredeti megállapítása, már évek óta, amióta az egész jugoszláv irodalom más irányt vett, sokan hangoztatták ezt a nézetet, amely azonban nem ad magyarázatot egy döntő fontosságú kérdésre: miért kellett a politikai költészetnek (mert a szólamköltészet mindenekelőtt politikai költészet volt) kizárni az egyéni hangot, s miért találjuk ma úgy, hogy ez a költészet művészileg valóban alacsony színvonalon állt? Az átélés és az őszinteség hiányában s bizonyos konformizmusban látjuk a feleletet a kérdésre. Bori Imre maga is helyesen mondja, hogy lehetett volna „más módon, a költés bonyolultabb eszközeivel, az egyéniség nagyobb szerepével... szolgálni a társadalmi újjáépítés nagy ügyét”. Az antológiában lapozva alig találunk olyan verset, amely abban a korszakban keletkezett volna. Új versek ezek, az 1951-es gátszakadás utániak. Maga a költészet beszél hát önmagáról, arról, ami volt. És hallgat róla.

Egy antológia előszavának, ha vállalja a feladatot, hogy bemutassa és értékelje az utána következő verseket, minden oldaláról meg kell vizsgálnia és világítania a rendelkezésére álló alkotásokat. Bori Imre az előszónak mai költészetünkre vonatkozó részében csupán líránk tartalmi oldalával és társadalmi vonatkozásaival foglalkozik. Beszél költőink felősségtudatáról, arról a vállalkozásukról, hogy műveikben leszámolja-

nak a múlttal, és magukévá tegyék a jelent, ítéletet mondjanak a régi világról, s megkeressék helyüket a mában. Úgy látja Bori, hogy költőink önmagukon egy társadalmi kísérletet végeznek, s építik viszonyukat a társadalomhoz. Mindez kialakítja magatartásukat, költészetüket pedig reálisrá teszi. Sőt konkrétá. Itt egy kicsit meg kell állnunk, s megszakítanunk gondolatmenetünket. Mi tesz egy költészetet konkrétá és reálisrá? Bori sajnos nem határozza meg közelebbről ezt a két fogalmat. Kétségek közt hagy bennünket afelől, hogy a konkrétságot és a realitást (vagy realizmust?) miként értelmezi. Mert vannak ebben a kötetben nem konkrét, hanem elvont költemények is, és vannak benne víziók, mondjuk: irreális versek. Ezek a kifejezések azonban mind tökéletesen feltételesek, nagyon nehéz meghatározni, milyen egy konkrét vagy absztrakt vers, mert valószínűleg nincs vers konkrétum, de absztrakció nélkül sem. Mindezt csak azért mondtam el, hogy lássuk: veszélyes, majdnem lehetetlen egy versről, különösen egy táj költészetéről azt mondani, hogy konkrét vagy reális.

Elemzi Bori költőink alkotásainak hangulatát, viszonyukat a valósághoz, s megállapítja, hogy költészetünk „feljutott a költés e magasabb fokára”. Arról, hogy milyen eszközökkel jutott „e magasabb fokra”, költőink stílusáról, verseléséről csak egész röviden, általánosságokban szól; nyelvükről semmit sem mond. És ezt tekintem Bori előszava legnagyobb fogyatékoságának. Lehet-e egy Ács Károly virtuóz költészetéről, lehet-e Debreczeni József sokszor formalista verseiről, lehet-e Fehér Ferenc, Gál László, Pap József vagy akár Zákány Antal művészetéről írni anélkül, hogy verselésüket közelebbről meg ne világítanánk? Reális és átfogó képet kap-e az olvasó költészetünkről (márpedig egy antológiának nem lehet más a célja), teljes képet, ha nem mutatjuk be a versek mesterségbeli oldalát, ha nem egészítjük ki elemzésünket a költemények formai jegyeinek tárgyalásával? Bori Imre pedig még azokban a rövid, lírai és eléggé felszínes arcképekben sem végzi el ezt a munkát, amelyekben egy-egy költőket, versei előtt bemutatja. Emiatt az olvasó legalábbis egyoldalú, ha nem hamis benyomásokat szerez költészetünkről.

Egy antológiának céljai vannak. Bori antológiájának „az a célja, hogy számvetésszerűen megmutassa költészetünk elmúlt tizenöt év alatt megtett útját, fejlődése irányát, mai képét. Meg szeretnénk mutatni költőinket teljes fegyverzetükben, legjellemzőbb mondanivalóik érzéseik társaságában. Ezért mindegyiküknél az egyénit kerestük, az egyéniben pedig azt az általánosat, amely költészetünkre jellemző. Ezért választottunk gyakran olyan verseket is, amelyek nem a legjobbak, de a jellemzés erejével bírnak.” Éppen ezért „a figyelő és bíráló szem egyenetlenségeket, kiegyensúlyozatlanságokat vehet észre antológiánkban: magas céket hallhat és dadogást.” Véleményünk szerint, röviden, egy antológia nem dadoghat. Egy antológiában csak olyan verseknek van helyük, amelyek — meg is állják helyüket. Egy antológiának tartalmaznia kell mindazt, ami időtálló, maradandó, ami érték. Ebből a szempontból nem lett volna helytelen a könyvből több verset, s ha úgy akarjuk: néhány versirót is kihagyni. Talán az sem lehet egy antológia alapvető feladata, hogy a költők s a költészet jellegzetességeit mutassa be. Nem a völgyekre kíváncsi az antológia olvasója, hogy Bori kifejezésével éljünk (ha a költői „völgyek” jellemezhetnek!), hanem a csúcokra. Nem arra, ami botlás, hanem arra, ami szárnyalás. A modern antológiák nem egyszerű szöveggyűjtemények, nem költők felvonulásai, hanem kincsesládák. S ha már a modern antológiákat említjük, mondjuk meg, hogy korunkban egy-egy antológia összeállítója arra használja fel megbízatását, hogy — akárha

téves utakra jut is — a maga egyéni szemszögéből válogassa meg a verseket. Hogy, mondjuk, a költészetről alkotott egyéni felfogását érvényre juttatva, nézetének mintegy bizonyításaképpen állítsa össze könyvét. Bori — ez is lehet egy szempont, megokolt is — átadta a szót a költőknek, s a maga személyét nem mutatja meg. Mivel azonban minden antológia szükségképpen válogatás is, a válogató egyénisége nem maradhat háttérben. Mindig meglátszik, ki válogatta össze a költeményeket. Meglátszik ebben az antológiában az is, hogy a válogató sokszor tett engedményt a kisebb értékeknek csak azért, hogy összegyűjtse „azokat a verseket, amelyek költészetünkre a legjellemzőbbek”, hogy ily módon felmutassa „költészetünk erényeit és hibáit”. Véleményünk szerint a *Vajdasági ég alatt* jobban sikerült volna, ha összeállítója „személyi rokonszenveire való tekintet nélkül”, ahogy előszavában a válogatás elvét meghatározza, csupán az értékeket szemlélteti.

Nézzük meg azonban az antológia tartalmát is. Húsz költőnk verseit találjuk meg benne. Anélkül, hogy felsorolnánk őket, megállapíthatjuk, itt van minden számottevő költőnk, majdnem mindenki, aki Jugoszláviában magyarul ír verset. De csak majdnem mindenki, mert fel tudnánk sorolni néhány költőt, aki hiányzik a könyvből. Burány Béla, Torok Csaba, Tolnai Ottó, Dévavári (Dér) Zoltán, Fehér Kálmán, Bati Zsuzsa, Kopeczky László, Faddy Ferenc, Foky István nevének nem volna szabad hiányoznia abból a könyvből, mely avval az igénnyel lép fel, hogy panorámája legyen költészetünknek. Bori felvett antológiájába olyanokat is, akik — saíát bevallásuk szerint — már régen nem írnak verseket. De az előbb felsoroltak nagyobb része ír, és Torok Csaba, Tolnai Ottó vagy Bati Zsuzsa versei elérik, hacsak nem haladják túl, néhány olyan vers-író műveit, aki bekerült Bori könyvébe.

Nem mindegy, hisz értékelésnek is számíthat, hogy egy költőtől hány vers kerül egy antológiába. Ezt megmutatta Bori is. Ács, Fehér, Gál 12-12 verssel szerepel a kötetben, Zákánynak 13 verse van benne. Érthető, hogy éppen e négy költőnkől vett fel Bori legtöbb verset, de azt hisszük, hogy ennyi is sok. Hisz 12 vers — már egy kisebb kötetre való! Ha legkiemelkedőbb költőinktől 6, esetleg 7 verset közöl, s a többiekkel is csökkenti a versek számát, Bori könyve sokkal kifejezőbb, sokkal beszédesebb lett volna, és jobban sikerül elérnie célját, a jellemzést is.

Valaki más, mindenki más, másként válogatta volna össze az antológia anyagát. Ami benne van, benne van. Erről nem is érdemes vitatkozni. Sajnos, sok minden nincs benne. Erről pedig beszélni kell. Például Ács Károly *Búcsú a barna szobától* című verse érdekesen jellemzi (és Bori a jellemzésre törekedett) költőnk fejlődésének, kibontakozásának egy szakaszát, de hiányzik a kötetből. És hiányzik — nem tudjuk eléggé sajnálni! — Ácsnak talán két legmegragadóbb lírai verse, az egész költészetünk legjobb versei közé számító *Szerelem* és *Halál*. E két vers nélkül nem teljes Ács költői arcképe, de nem teljes egész költészetünk képe sem. Érthetetlen és jóvátehetetlen hiba, hogy a jugoszláviai magyar költészet antológiájából hiányzik Fehér Ferenc *Költői utca mérlegen* című verse, ez a számadás, ez a leszámolás önmagával és a korrall, valamint a *Tiszaparti vallomások* 12. verse. Gál László versei között hiába keressük a gyönyörű *Túl a hegyent*, a „Hernyó csókolta fán” kezdetű *Verset* és talán a *Gulliver az óriások között* címűt. I. Borús Erzsébettől és Koncz Istvántól szívesebben láttunk volna néhány régebbi költeményt, Debreczeni Józseftől pedig a *Galambpostát* és a *Képzéletet*. Bori általában mostohagyermekként kezelte a szerelmes verseket, s ezért az olvasónak az a benyomása, hogy költőink főleg gondolati verseket írnak.

Apró megjegyzések ezek csak, melyek talán nem is lehetnek döntőek egy antológia megítélésében. A könyv itt van. Sajnos, sokszor nagyon rossz szövegekkel, értelemzavaró és értékrontó sajtóhibákkal. Amit a *Vajdasági ég alatt* költészetünkről mond, azt nem lehet elhallgatni, azt meg kell hallani. Ennek a költészetnek hangos és meggyőző a szava.

Bori Imrének alkalma volt, hogy a jugoszláviai magyar költészetről nekünk is, másoknak is mindent elmondjon. Kár, hogy nem tudta tökéletesen kihasználni a lehetőséget. Újabb tizenöt év múlva talán majd ő is, mások is, másképp látnak mindent. Költészetünk megtalálta helyét a nap alatt, Vajdaság ege alatt, s úgy érezzük, itt az ideje, hogy elinduljon más egeket is ostromolni..

A szerkesztőség azzal a reménnyel közli ezt az írást, hogy a benne érintett problémákról vita alakult ki, s hasznos megállapításokra juthatunk irodalmunk nem egy lényeges kérdésben.

